

Petr Vašát: *Na jedné lodi: globalizace a bezdomovectví v českém městě*

Praha, Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2021, 352 s.

Kniha Petra Vašáta je příspěvkem do debaty o problematice bezdomovectví. Autor představuje podnětná teoretická východiska, která doplňuje závěry z vlastního výzkumu. Zatímco teoretická část je velmi hutná, odůvodnění vlastních stanovisek či výstupů z výzkumu je v mnohém problematické nedostatečnou či pokulhávající argumentací. Monografie tak ztrácí na kvalitě kvůli nedotaženosti dílčích výstupů či nedostatečnému odstupu autora od některých interpretací či závěrů. V monografii se tak nachází pasáže, kde autor uvádí informace, které si odporují, není jasné, na základě čeho autor předkládá svá stanoviska, popřípadě se v textu nacházejí chybná či nedostatečně zpracovaná data (například při porovnávání konzumace alkoholu lidí s domovem a bez domova, anebo když autor pracuje s průměrným příjmem lidí bez domova, obdobných pasáží je však v textu více). To však neznamená, že jednotlivé kapitoly nemají co nabídnout, naopak i přes dílčí nedostatky je to určitě monografie, která rozvíjí určitý typ české sociálněvědní akademické diskuse a kterou stojí za to si přečíst.

Autor ve vztahu k bezdomovectví užívá metafory lodi, která je pro něj místem sdílení, ale také je plavidlem, na něž mohou být „nežádoucí“ osoby (bezdomovci) naloděny a poslány pryč, mimo zorné pole občanů, pro které je bezdomovectví narušením přijatelné každodennosti a vlastních jistot. Pro lidi bez domova je pak město v podstatě mořem, jehož ulicemi každý den proplovávají. V závěru knihy autor metaforu lodi rozšiřuje a na jedné lodi se tak ocitá bezdomovectví a globalismus, ale také lidé bez domova a lidé s domovem – všichni jsme součástí celku, který svými aktivitami a životy spoluutváříme, vzájemně se chtě nechtě ovlivňujeme.

S odkazem na teoretická východiska autor pracuje s tezí, že v situaci extrémní chudoby je hranice bytí bez domova a s domovem často rozostřená. Osoby v autorově výzkumu jsou tak osoby zcela bez domova i osoby s nejistým bydlením. Dle autora je všechny pojí obdobné denní trajektorie, prožívání času a prostoru, sociální vztahy. Bezdomovectví v tomto pojetí tak není stavem jako spíše sociální třídou charakteristickou nízkým ekonomickým statusem, životem v nejistotě a konkrétními (stigmatizujícími) atributy. A jsou to především předsudky spolu se sociální nerovností, které brání změně situace těch, kteří do kategorie „bezdomovectví“ spadají. Nutno však dodat, že pro logické uchopení jednotlivých výstupů a závěrů může být pro čtenáře matoucí, že autor i přes svou kritiku užívá v knize označení „bezdomovec“ a „bezdomovectví“.

Kniha je rozdělena do dvou částí. První část s názvem „Globální konexe“ je především teoretická, i když také předkládá dílčí závěry z autorova výzkumu. Druhá část s názvem „Každodenní život“ přináší ve třech kapitolách především výstupy z autorova terénního výzkumu doplněné o další data (dotazníkové šetření, photovoice). V první části se Vašát zamýšlí nad užíváním označení „bezdomovec“ a vymezuje se vůči němu. Tvrdí, že označení „bezdomovectví“ nemusí odpovídat zakoušené realitě osob takto označovaných – ty mohou prostor, kde žijí, považovat za domov, konvenční bydlení naopak pro ně domovem být nemusí (například osoby žijící v situaci domácího násilí). Bezdomovectví tedy nemusí být spojeno s absencí domova, ale v souladu s definicí ETHOS se jedná také o situace, v nichž je bydlení nejisté, nekvalitní, z ekonomických důvodů často měněné apod. Jelikož se domov vpisuje taktéž do konstrukce vlastní identity, může být například pro lidi bydlící ve squatu důležité nazývat se nikoliv bezdomovci (ostatně domov mají), ale squatery. Autor dále dochází k závěru, že mladší lidé vnímají

domov více skrze vztahy, zatímco lidé starší skrze materiálně.

Dle autora je nezbytné, aby nahlížení na bezdomovectví nebylo ahistorické – obsah a význam bezdomovectví nejsou neměnné. Autor to dokládá vývojem bezdomovectví v USA, který doplňuje lokálními (postsocialistickými) charakteristikami. Podkapitola podporuje autorovu tezi o tom, že bezdomovectví je spíše sociálně-ekonomickou třídou nežli skutečným stavem „bezdomoví“ a že podoba této třídy, její utváření a vnímání zvnějšku (tedy těmi, kdo do této třídy nepatří) se v čase a prostoru mění. V kontextu Česka se autor zabývá situací po roce 1989, která je dle něj zásadní pro porozumění aktuální problematice bezdomovectví (coby situaci extrémní chudoby a vyloučení). Česká ekonomika se postupně stávala „ekonomikou levných montoven“ a zároveň se do popředí dostával apel na vlastní zodpovědnost. Ten se odráží také do podoby sociálních služeb, které získaly především disciplinující charakter. Pro české prostředí je důležité autorovo tvrzení, že gentrifikace v Česku nevede primárně ke ztrátě bydlení, ale k vytlačování lidí s nižšími příjmy, kteří se tak stěhují do dostupnějších, avšak kvalitativně či lokalitou horších bytů a na ubytovny. Dle Vašáta ubytovny mají v české společnosti ambivalentní roli – pro romské obyvatele jsou pastí, z níž je obtížné se dostat, pro neromské obyvatele jsou určitou ochranou před tím, aby skončili „na ulici“. Při analýze bezdomovectví je tudíž dle Vašáta nutné vycházet z globálních i lokálních jevů, které se vzájemně ovlivňují a umožňují specifickou podobu bezdomovectví. Jinak řečeno, příčiny a podoba bezdomovectví mohou mít obdobné charakteristiky napříč státy, avšak zároveň podobu konkrétní, odrážející historicko-sociální charakteristiky daného prostoru. Současné bezdomovectví je tak dle autora vždy spoluutvářené městem a jedná se tedy o urbánní chudobu.

Vlastní výzkum autor realizoval v Plzni a v první části monografie proto popisuje

je proměnu tohoto města a to, jak jednotlivé změny ovlivňovaly a ovlivňují fenomén bezdomovectví. Například zaměření na kongresovou turistiku vedlo k punitivní politice, která však dle Vašáta byla v českých městech přítomna v podstatě vždy, a nejde tedy o nový přístup. Situaci bezdomovectví dle autora ovlivňují také další faktory, jako například postupné snižování dotací do sociálních služeb a založení tzv. územní strážní služby, která má dle autora za úkol (i když neoficiálně) postihnout žebráků, bezdomovců a narkomanů na území vnitřního města. Postupný nárůst bezdomovectví ve městě nevedl k přijetí takových opatření, která by řešila příčiny či pomáhala se ze situace vymanit. Bezdomovectví bylo nahlíženo jako prvek, který narušuje (veřejný) prostor a který je potřeba odstranit – nástrojem je přítom odklizení, odsunutí. Bezdomovectví tak ovlivňuje nejen veřejný prostor, ale také politická rozhodnutí – například tvorba specifických vyhlášek. Osoby bez domova tudíž v proměně prostoru nehrají jen pasivní roli, ale také roli aktivní – svou přítomností prostor spoluutvářejí.

Lidé bez domova a lidé s domovem tedy netvoří dva odlišné světy, ale jsou součástí jednoho a téhož světa. Bezdomovectví jako sociální stav a každodennost lidí bez domova je spoluutvářeno a ovlivňováno vnějšími vlivy – na makro rovině především těmi politickými, na mikro úrovni specifickými (nejen) ekonomickými vztahy. Lidé bez domova si nezdíka *vydělávají* prostřednictvím krádeží. Ty neslouží jen k uspokojení základních potřeb (například krádeže jídla), ale také k získání dále obchodovatelného zboží. K tomu je nezbytná poptávka po konkrétních výrobcích na straně zákazníků – *lidí s domovem*. Obdobná je situace při zaměstnávání lidí bez domova *na černo*, popřípadě za velmi nízkou a nejistou mzdu. Mezi oběma skupinami tak vznikají specifické vztahy, které mohou situaci bezdomovectví spoluutvářet či udržovat. S odkazem na vlastní šetření pak Va-

šát tvrdí, že v celkovém součtu lidé bez domova zajišťují své živobytí především prostřednictvím sociálních dávek a příjmu ze zaměstnání a brigád, krádeže či neoficiální příjmy tvoří v průměru menší část příjmu. Příjmy z práce jsou však většinou nízké a nejisté, ať už se jedná o (krátkodobá) zaměstnání, brigády, výpomoci v sociálních službách či třeba prodej časopisu Nový prostor. Vymanit se ze situace bezdomovectví je tudíž velmi náročné.

Ekonomickou praxi lidí bez domova Vašát ilustruje na příkladě dvou domácností. Tvrdí, že z ekonomické analýzy příjmů a výdajů je zřejmé, že lidé žijící na ubytovně mají sice v průměru vyšší měsíční příjmy, ale také vyšší výdaje. Domácnost bydlicí ve squatu může polovinu svého příjmu utratit za alkohol, zatímco domácnost na ubytovně utratí polovinu svého příjmu za bydlení. Autor tak dochází k závěru, že pro některé lidi bez domova může být ekonomicky racionálnější žít na ulici. Domnívám se, že se jedná o poměrně problematický závěr či interpretaci. Mimo jiné je totiž otázkou, na kolik je v případě závislosti (o níž zde bez pochyby můžeme hovořit, či ji předpokládat) možné mluvit o „racionálnějším ekonomickém rozhodnutí“. Ostatně vnímání závislosti je u autora obecně značně specifické. Vašát mimo jiné tvrdí, že za bezdomovectvím „alkohol, ani jiná forma domněle patologie, které velmi často akcentují politici, některá média, nebo dokonce sociální pracovníci, jednoduše nestojí a nikdy v historii nestály“ (s. 139). Své tvrzení autor opírá mimo jiné o vlastní dotazníkové šetření, z něhož vyplývá, že 25 % lidí bez domova pije alkohol denně a 30 % „některé dny alkohol pije, ale ne každý den“. Pro srovnání uvádí, že 61 % lidí v populaci obecně zkonsumuje při běžném pití jednu či dvě sklenice alkoholu. Na základě tohoto srovnání dochází k závěru, že pití alkoholu na ulici může být jen nepatrně rozšířenější než pití u lidí, kteří do kategorie bezdomovectví nespádají. Pokud se však podíváme na studie, s kterými autor

pracuje (např. Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice), není možné takovéto závěry přijmout – ve studii se totiž mimo jiné uvádí, že alkohol denně či téměř denně užívá 7,7 % respondentů. Navíc – autor srovnává četnost užívání alkoholu s množstvím vypitého alkoholu. Vašát dále uvádí, že sami lidé bez domova nezřídka jako důvod své situace uvádějí závislost (na alkoholu), což je dle něj dáno především tím, že lidé, kteří v situaci bezdomovectví žijí již dlouho, přejímají vnější pohled na svou situaci a jejich vlastní výpovědi tak nejsou příliš validní. Dokládá to příkladem jednoho ze svých informátorů. Ten jako důvod, proč se lidé a také on sám nezřídka dostávají „na ulici“, uvádí právě užívání alkoholu. Autor však tvrdí, že lidé bez domova nevidí další příčiny, jako je transformace či ekonomická migrace. Dle Vašáta „sebeobviňování tak má tendenci maskovat politickoekonomické pozadí příčin. Jsem názoru, že samy o sobě jsou výzkumy mapující subjektivní příčiny do značné míry nevalidní.“ (s. 142)

Vašát se zaměřil také na vztahy lidí bez domova, které lze dle něj lépe pochopit, když se seznámíme s jejich sociálními sítěmi. Autor rozlišuje čtyři typy sítí: (a) izolovanou síť, (b) kontextualizovanou síť, (c) homogenní kliku a (d) heterogenní kliku. Jedinci v homogenních klikách jsou více závislí na jednotlivých členech sítě a na vzájemné spolupráci. Jedinci v izolovaných či kontextualizovaných sítích mohou čerpat podporu z více různorodých zdrojů a jejich morální vazby ke členům sítě tudíž nemusí být tak pevné, jejich případná ztráta pro ně není tolik ohrožující. To může dle autora vysvětlovat rozpor, se kterým je možné se u lidí v situaci bezdomovectví setkat – na jedné straně oceňování a potřeba vzájemného sdílení a pomoci (*všichni jsme na jedné lodi*) a na straně druhé vzájemné okrádání, podrazy. Užívá tak označení *morálka ulice*.

V poslední kapitole se autor zamýšlí nad možnostmi „řešení bezdomovectví“,

což dle něj není relevantní cíl. Bezdomovectví je specifická třída a bezdomovcem se člověk opakovaně během dne stává. Nejde tedy o to „ukončit bezdomovectví“, ale řešit příčiny vedoucí k chudobě a nerovnostem. Sociální či dostupné bydlení či přístup housing first tak mohou dle autora vyřešit situaci s bydlením (ne už nutně domovem), ale samy o sobě neřeší problematiku komplexně, včetně příčin. Lidé, kteří bydlení získají, tak mohou s ohledem na své další charakteristiky (vzdělání, věk, pohlaví, zdravotní stav, výše dluhů, exekuce apod.) zůstávat nadále v širěji pojaté třídě lidí bez domova, třídě nejhudších. Řešením, které povede k minimalizaci výskytu nerovnosti a chudoby je tak kvalitní a důstojné zaměstnání (tedy řešit prekarizaci či různé formy diskriminace a nerovného zacházení), snížení cen základních položek včetně léků a vzájemné vzdělávání a propojování – tedy uvědomění si, že „jsme všichni na jedné lodi“ a jsme coby občané součástí společných vztahů a prostorů.

Základní autorovy výstupy by se daly shrnout následovně: Bezdomovectví není pevný a neměnný stav, ale opakované stávání se v rámci interakcí a vztahů (mezi lidmi navzájem i mezi lidmi a městem či prostředím obecně). Lidé bez domova nejsou v rámci těchto vztahů pasivními prvky, jsou aktéry, kteří vztahy spoluutvářejí, stejně jako spoluutvářejí město. Lidé bez domova přitom nejsou lidmi na okraji, nejsou vyloučeni ze společnosti či města. Naopak jsou jejich součástí. Samotné označení „bezdomovectví“ je přitom problematičné, protože lidé takto označovaní mohou zakoušet domov, mohou mít místo, které za domov považují. Naopak lidé bydlící „v (běžných) bytech“ nemusí svůj byt považovat za domov. Jedná se tak spíše o třídu, a to třídu *chudou* a nejvíce ohroženou globálními procesy. Jelikož bezdomovectví není ahistorické, ale je vždy pevně spjaté s konkrétním časem a prostorem, je možné tvrdit, že dnešní bezdomovectví (především jako třída) je na jedné lodi s globalizací a je pev-

nou součástí městského prostoru. Bezdomovectví je tudíž ovlivňováno globálními jevy, ale má své lokální charakteristiky. Je spojené s nejistou prací, prekarizací, pracovní mobilitou, nízkou mzdou. Lidé bez domova jsou zapojeni do ekonomických procesů, které jim nabízí anebo kterých využívá dominantní společnost. Lidé bez domova tedy nejsou „jiní lidé než my“. Tvoříme všichni jedno společenství. Nejsou patologií, jsou jednou z tříd. Proto také „řešení bezdomovectví“ zaměřené pouze na získání bydlení nemůže být dostatečné. Je potřeba se zaměřovat na jednotlivé procesy, které mají vliv na vznik nerovnosti a chudoby, proměňovat je a jejich dopady minimalizovat.

Při čtení knihy jsem si často kladla otázku, pro jaké čtenářské publikum je určena? Díky řadě poznámek pod čarou, které osvětlují některé autorem používané pojmy či autorem popisované téma více rozebírají, může kniha vypadat jako studijní materiál, každopádně je díky tomu možné ji považovat za publikaci čtenářsky přínosnou pro širší publikum. Tomu však neodpovídá určitá náznakovitost mnoha závěrů, kdy není úplně zřejmé, jak a proč k nim autor došel, což nutí čtenáře/čtenářku k hledání v poznámkách pod čarou, k vrácení se k předešlým kapitolám, otevírání výzkumů, na něž Vašát odkazuje a ke kladení si otázek, na které však není vždy možné v rámci publikace nalézt odpovědi. Na vině může být skutečnost, že autor vychází z dlouhodobého výzkumu, mnohá sdělení byla již dříve publikována a může se tak do určité míry jednat o „autorskou slepotu“ – autor považuje argumenty a sdělení za zřejmé, protože vycházejí z jeho znalostí a zkušeností, pro čtenáře/čtenářku se však může jednat o informace nové. Je také otázkou, proč se v poznámkách pod čarou vyskytují „zamyšlení“ a doplňující informace, které některé autorem předkládané závěry narušují, a není tak zřejmé, proč s nimi autor nepolemizuje, proč je neuvádí v hlavním textu. Ve shrnutí k první kapitole

le (s. 74 a 76) se tak například v poznámkách pod čarou nacházejí dle autora dobře konceptuálně a teoreticky ukotvené či s teorií dobře pracující studie českých autorů a autorek. Jelikož je Vašátův text obecně k českým studiím značně kritický, domnívám se, že by měly být tyto poznámky začleněny do hlavního textu coby ukázka toho, že i v Česku vznikají, dle autora, dobré práce. A to především v těch podkapitolách, v nichž autor pokazuje na nedostatky dosavadních studií a vysvětluje, proč je jeho přístup jiný. Takto hlavní text působí jako výčet nedostatků podporujících autorův kritický přístup k českým badatelům a badatelkám zajímajícím se o obdobné téma jako on sám.

Jak jsem již naznačila výše, největší slabinou knihy jsou nedotažené nebo sporné závěry. Autor předkládá řadu zajímavých tvrzení, ovšem bez důkladné opory o data. Interpretace některých dat je přitom poměrně problematická, protože není zřejmé, proč právě ta autorem zvolená je jediná správná – data totiž nabízejí interpretací více, popřípadě volají po dalším, důkladnějším výzkumu. Níže uvádím další dva příklady, v monografii je však sporných míst více.

Autor například tvrdí, že se negativní postoje české veřejnosti k lidem bez domova odrážejí v jednání veřejnosti a lidé bez domova se tudíž pravidelně setkávají s násilím (fyzickým i slovním) a ženy s násilím sexuálním. Nedovolila bych si popírat, že tuto zkušenost lidé bez domova mají. V textu ovšem nenalezneme znění otázky, z uvedeného však vyplývá, že se jednalo o otázku obecného charakteru, která zjišťuje obecnou zkušenost lidí bez domo-

va s násilím, nikoliv tedy s násilím, kterého by se dopouštěla veřejnost „s domovem“.

V kapitole týkající se bydlení se také vyskytují nedotažené argumenty. Autor například na straně 249 uvádí, že „aktérský domov většinou zakoušejí lidé žijící buď v horších formách přístřeší (např. ulice nebo kolonie), nebo naopak ti, kteří žijí v těch nejlepších (např. konvenční byt)“. Opět však není jasné, jak k tomuto zjištění autor došel. Pokračuje totiž tím, že odkazuje na další studie, dle kterých lidé nocující v nejlepších a nejhorších formách nocování či bydlení mají obdobnou kvalitu mobility. Jak s tím však souvisí aktérský domov, to autor nevysvětluje. Dodává, že lidé na ubytovnách či v institucích mohou své bydlení považovat za domov méně než například lidé bydlící pod mostem. Ani to však nevysvětluje výše uvedenou situaci, která tak zůstává bez bližšího objasnění. Krom toho v následující podkapitole autor uvádí: „Obecně sice platí, že čím lépe člověk bydlí, tím je celkově kvalitnější jeho mobilita, to však platí mnohem méně často pro muže.“ (s. 252) Není tedy jasné, s čím máme jako čtenáři a čtenářky počítat – mají tedy lidé v nejlepších a nejhorších formách nocování či bydlení obdobnou kvalitu mobility, anebo se kvalita mobility zvyšuje přímo úměrně s kvalitou bydlení?

Práce Petra Vašáta přináší zajímavý a v mnohém důležitý přínos do debaty o bezdomovectví. Zmíněné nedostatky však snižují nemalý pozitivní přínos textu a výzkumu. Závěry, které Vašát v knize předkládá, jsou dle mého velmi přínosné, ovšem za zdáním inovátorství se tolik nových pohledů nenachází.

*Blanka Kissová
Univerzita Palackého v Olomouci*